

КОЗАЦЬКЕ ЛІТОПИСАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА В ПРАЦЯХ ЗАКОРДОННИХ ДОСЛІДНИКІВ

Войцеховська Тетяна Вікторівна

аспірантка кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Email: tvoitsekhovska@yahoo.com

Researcher ID: AAD-4434-2019

<http://orcid.org/0000-0002-5097-6787>

У даній статті розглядається проблема козацького літописання XVII – XVIII ст. в працях зарубіжної історіографії. Метою статті є аналіз вивчення найвизначніших пам'яток історіописання доби Гетьманщини у роботах вчених української діаспори та закордонних дослідників XX ст. У статті розкриваються теми пріоритетних сюжетів дослідження козацьких літописів зарубіжними фахівцями. Виділяються і описуються характерні особливості студій про літописи Самовидця, Г. Граб'янки та С. Величка. Значна увага приділяється вченим українського походження, які опинилися в політичній еміграції, проаналізовано специфіку їх наукових досліджень з теми української ранньомодерної історіографії. У статті порівняно особливості вивчення теми козацьких літописів вітчизняними фахівцями та закордонними істориками XX ст. На основі вивчення наукового доробку іноземних дослідників встановлено, що їх основні наукові інтереси часто зосереджувалися на проблемах, які у вітчизняній історичній науці не могли бути достатньо висвітленими. Основний зміст дослідження становить аналіз закордонними дослідниками важливих питань художньої стилістики козацьких літописів, історичних та політичних поглядів військових канцеляристів, умов в яких виник феномен козацького історіописання та впливу цих пам'яток на формування української історичної свідомості та ідентичності. Узагальнюється практичний досвід закордонних та діаспорних вчених у дослідженні української історіографії XVII – XVIII ст. Стаття підводить деякі підсумки вивчення іноземною історіографією літератури канцеляристів. У даній статті зроблена спроба розкрити важливі сюжети дослідження козацьких літописів, які не втрачають своєї актуальності і донині. Обґрунтовується думка про те що, деякі висновки закордонних істориків щодо літописів Самовидця, Граб'янки та Величка є хрестоматійними та сприяють новим розвідкам з теми української історіографії ранньомодерної доби.

Ключові слова: історіографія, козацькі літописи, Самовидець, Г. Граб'янка, С. Величко.

Постановка проблеми. Історико-літературна спадщина військових канцеляристів Гетьманщини не могла бути не поміченою рядом закордонних істориків, які займаються дослідженням історії Східної Європи XVII – XVIII ст. Тема козацького літописання отримала достатнє висвітлення в працях вчених української діаспори, а також українських дослідників, які опинилися в еміграції. Їх роботи мають важливе значення для української історіографії, адже дуже часто закордонні студії зосереджувалися на проблемах, які у вітчизняній історичній науці залишалися на маргінесі наукових досліджень. Радянсько-марксистська ідеологія детермінувала погляди істориків на суспільно-політичну історію та нівелювала національні питання, тому деякі теми були висвітлені лише закордонними істориками.

Серед історичних творів XVII – XVIII ст. найбільше привертала дослідницьку увагу так звані козацькі літописи, зокрема твори Самовидця, Г. Граб'янки та С. Величка. Адже вони були виразниками козацької ідеології та суспільно-політичних поглядів, відтворювали не лише історію Гетьманщини, а й слугували зразком барокової прози.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості діаспорної української історіографії XX

ст. описує І. Колесник [Колесник, 2000]. У своєму огляді дослідниця зосереджується на внеску західних істориків у розбудову джерелознавчої бази історіографічних студій, використання ними архівних матеріалів, що знаходилися за межами України, характеризує інституціональний статус української науки на Заході. І. Колесник розглядає роботу Гарвардського українського дослідницького інституту, Канадського інституту українських досліджень в університеті Альберти, їх видавничі проекти та найвідоміших представників цих центрів. В своєму огляді вчена наголошує, що в США та Канаді вивченням україністики займалися переважно дослідники українського походження і такий феномен сприймався американськими дослідниками як «пошук коренів».

І. Колесник погоджується з думкою О. Оглобліна, що в ряді випадків в XX ст. «українську історичну науку репрезентувала історіографія в еміграції» [Колесник, 2000, с. 84]. Значна кількість наукових праць, поява українознавчих осередків на Заході свідчать про перетворення української історії з маргінальної на спеціальну гілку історичних досліджень в західній історіографії 1980-х - 1990-х років.

Українська зарубіжна історіографія характеризується також в статті А. Атаманенко [Атама-

ненко]. Зокрема дослідниця вивчає існування українських наукових інституцій в Європі та Північній Америці, наукові публікації закордонних вчених в українських і американських та канадських виданнях, співпрацю з неукраїнськими істориками у міжнародних та національних історичних та славістичних асоціаціях. В статті приділено увагу персоналіям і науковому доробку українських зарубіжних істориків.

Проте, на сьогодні в українській історіографії відсутні дослідження, які б описували висвітлення зарубіжними істориками досить популярної серед їхніх українознавчих студій, теми козацького літописання.

Мета, цілі статті. Метою даної статті є аналіз літератури канцеляристів у студіях закордонних та українських діаспорних вчених протягом ХХ – ХХІ ст. Цілями статті є схарактеризувати традиції дослідження та виокремити пріоритетні сюжети закордонних історичних студій козацького літописання.

Виклад основного матеріалу. Першим дослідником, якого ми розглянемо у нашій розвідці є політичний діяч, історик та літературознавець Д. Дорошенко, який з 1919 р. перебував в еміграції. В своїй синтетичній роботі «Огляд української історіографії», написаній у Празі в 1923 р., дослідник проаналізував феномен козацького історіописання. На думку дослідника, в XVII ст. літописання «приймає форми прагматичної історії з синтетичними стремліннями» [Дорошенко, 1923, с. 19]. Д. Дорошенко вважав, що центральність тематики Хмельниччини у козацьких літописах є свідченням генеральної мети військових канцеляристів забезпечити самостійність Гетьманщини в умовах її поступової інкорпорації до складу Російської держави. Характеризуючи літопис Самовидця, вчений наголошував, що пам'ятка складена безпосереднім учасником подій та аналізував політичні вподобання автора «Він любить моралізувати й оцінювати історичних діячів та їх окремі вчинки з погляду своїх релігійних і соціально-політичних переконань» [Дорошенко, 1923, с. 24].

В «Огляді української історіографії» досить багато уваги приділено творові С. Величка. Дослідник детально схарактеризував причини, які спонукали козацького літописця до написання історичної праці, адже саме вони показують «ідеологію автора та його національно-політичну фізіономію» [Дорошенко, 1923, с. 26]. Прикметними рисами стилю С. Величка, які виділяють його працю серед інших історичних пам'яток XVII-XVIII ст. Д. Дорошенко визначав «...його щирість тону, художність в описах і добродушний юмор» [Дорошенко, 1923, с. 28].

«Дійствія презильної брані» або ж літопис Г. Граб'янки дослідник вважав головним чином монографією про Б. Хмельницького, хоча твір описує вітчизняну історію від найдавніших часів [Дорошенко, 1923, с. 29]. Вченим розглянуто структуру пам'ятки та її джерельну базу.

В 1938 році бібліографом та істориком С. Наріжним у Празі було написано працю «Дійствія

презильної брані», присвячену літописові Г. Граб'янки. Не дивлячись на порівняно невеликий обсяг роботи, в ній піднято ряд актуальних та нових та той час тем зі студій козацького літописання. Дослідником схарактеризовано історіографію, видання та списки пам'ятки. Публікацію літопису, зробленою Київського Археографічного комісією, вчений описує як «...зроблене без наукового апарату, зі змінами й з цензурними пропусками – воно не може вважатися за вповні наукове» [Наріжний, 1938, с. 8].

Аналізуючи джерельну базу «Дійствій...», С. Наріжний критикує тезу І. Самчевського, яку повторювали всі дослідники, що нібито серед джерел Граб'янки були офіційні акти, зокрема: договори, привілеї, листи. На думку, вченого, видавець літопису занадто ідеалізує Граб'янку як історика, говорячи, що останній відносився до джерел з усією обережністю та безсторонністю.

Цікавим та новим явищем для характеристики літописів в 1930-х роках є поняття «природи», під яким С. Наріжний розумів формат твору. Тут історик повторив тезу Г. Карпова, що працю Граб'янки складено «в спосіб переробки матеріалу у формі історії або роману» [Наріжний, 1938, с. 12]. Дослідник звернув увагу на помилки та протиріччя, які зустрічаються в тексті, а також описав значення літопису для української історіографії – від історичного джерела до літературної пам'ятки. С. Наріжний окремим пунктом своєї студії виокремлює московську установку автора, завданням якої він бачить – показати українську лояльність та заслуги перед Москвою та обґрунтувати, таким чином, українські права. Вивчаючи політичні і соціальні вподобання Г. Граб'янки, вчений зупиняється на відношенні автора до окремих історичних діячів, поляків та іудеїв, його релігійності та поглядах на причини війни Хмельницького.

Актуальним питанням було дослідження географічно-політичної термінології літопису. На думку С. Наріжного назва України та її народу в тексті є не дуже сталою, але тим не менш вона абсолютно протиставляється Московії, Польщі та татарам [Наріжний, 1938, с. 26].

Дослідник також розглядав питання атрибуції літопису. Він вважав, що автор твору є очевидцем Хмельниччини, через досить правдоподібні описи боїв, однак сумнівався, що саме Г. Граб'янка являється автором «Дійствій...». Підставами для сумнівів були такі фактори: відсутність на численних списках імені Граб'янки, відсутність оригіналу літопису та вказівок на авторство і в самій пам'ятці і в інших джерелах, крім цього твір датується 1710 роком, хоча невідомо чому Г. Граб'янка не продовжував його ще близько 30 років, до своєї смерті.

В цілому, розвідка С. Наріжного піднімала ряд важливих питань по дослідженню козацького літописання, але на жаль, була малодоступною на вітчизняних теренах.

Козацькі літописи в соціо-культурному контексті епохи бароко розглядає славіст, мовознавець та історик культури Д. Чижевський у ґрунтовній праці

«Історія української літератури (від початків до доби реалізму)». В добу українського літературного бароко, на думку вченого «лише суто хронічні твори мають іншу функцію аніж літературну... добрим фактом про вартість та значення барокової доби в цій галузі (історіописання) є вже самий факт, що історична праця була інтенсивна, що кількість історичних творів різного типу була чимала та що в цих творах маємо майже завше певний національний світогляд» [Чижевський, 1956, с. 302].

Особливістю дослідження козацького історіописання Д. Чижевським є характеристика мови та стилевих особливостей пам'яток. Так, стиль літопису Самовидця вчений визначає як «мальовничий... з гарними описами та іноді досить напруженим драматизмом оповідання» [Чижевський, 1956, с. 303]. На думку Д. Чижевського, саме цей стиль є своєрідною літературною маскою – тенденційною та навіть монархічно-шляхетською, адже точно встановити ім'я автора літопису є неможливим.

Дослідник вважає, що «Дійствія презильної брані» Г. Граб'янки – це літературно досконально оброблена пам'ятка історіописання, головна тема якої є Хмельниччина. Ті постаті та сторінки історії, які мало цікавили гадяцького полковника, передані лише сухим набором фактів. Вчений відносить до заслуг літописця надзвичайно широку джерельну базу його роботи, в тому числі і твори західних авторів. Особливості викладу подій та опису явищ козацьким істориком запозичені в ідеалу барокового історичного стилю – Тіта Лівія.

Літопис С. Величка Д. Чижевський називав найвизначнішим твором українського бароко, в якого в тексті ще більший та помітніший вплив римських істориків аніж у Г. Граб'янки. Вчений характеризує джерельну базу С. Величка, до якої крім зазначених автором історичних праць, відносить ще й перекази та ряд документів, адже мета військового канцеляриста – створення насамперед історичного, а не літературного твору.

Висновками Д. Чижевського про значення козацького історіописання в XVII – XVIII ст. є те, що літописи відображають «картину інтересів, стилю, переживання та думання людини українського барокка» [Чижевський, 1956, с. 305] та слугують фактично заміною малорозвиненого в той час жанру повісті.

Тема козацьких літописів піднята і у науковому доробку фахівця з східноєвропейської барокової драми та співробітника Інституту українських досліджень у Гарварді Павліни Левін. Стаття дослідниці «Ancient and Early Modern Thought in Ukrainian Historiography» (Давня та ранньомодерна думка в українській історіографії), присвячена вивченню теорії та практики української історіографії протягом 1660 – 1720 рр. Метод П. Левін полягав у порівнянні прийомів та стилістичних особливостей українських історичних праць XVII – поч. XVIII ст. з теоріями історіописання та ораторського мистецтва, виголошеними у праці Ф. Прокоповича «Про риторичне мистецтво». У коло студій вченої потрапили Густинський літопис,

літопис Самовидця, хроніка Л. Боболінського, хроніка Софоновича, Синописис та літопис Граб'янки.

П. Левін визначає два підходи до українського історіописання XVII ст. Перший підхід – традиційний, полягав у обґрунтуванні переваг православної віри та другий – в тому, що враховуючи вимоги часу політичні та національне відродження «the Cossacks, needed to justify themselves and to understand the grounds and causes of the Хmel'nyu'ckyj war» (козаки потребували легалізувати себе та пояснити передумови та причини війни під проводом Хмельницького) [Lewin, 1986, с. 320].

П. Левін досліджувала стилістику літопису Самовидця та його відповідність принципам, проголошеним у творі Прокоповича. Відсутність у автора пам'ятки церковнослов'янізмів, стилістичних і риторичних прийомів, характерних для давніх київських та польських хронік трактувалось рядом істориків як відсутність вищої освіти у автора. Але П. Левін вважала, що такий метод викладення нарративу був свідомо обраний автором як більш прогресивний та модерний «Supporting that hypothesis is the author's obvious effort to take no side, but to judge every event as such, objectively, just as Prokopovye' was to teach» (В підтримку цієї гіпотези, є спроба автора не займати позицію жодної з сторін, а трактувати кожну подію саму по собі, об'єктивно, як навчав Прокопович) [Lewin, 1986, с. 322].

Загалом, на думку дослідниці, структура Літопису Самовидця повністю відповідає бароковим канонам написання історії, викладеним у Прокоповича, зокрема складовими частинами твору мають бути екзордіум (вступ), власне нарратив та епілог.

«Дійствія презильної брані» розглядається П. Левін як спроба написання нового типу історії, що якісно відрізнявся від попереднього типу літописання. До заслуг автора, історик відносить досить ґрунтовну джерельну базу, а також використання свідчень очевидців. Граб'янка чи не вперше у тогочасній практиці історіописання зазначає свою мету – передати нащадкам знання про славні діяння козацьких лицарів, за ним спостерігається прагнення визначити місце козаків у світовій історії «His, the historian's goal, says Hrabjanka, is to prevent the Cossacks' deeds, both illustrious and those forced by circumstances, to be buried in total oblivion. Their exploits should go down for posterity» (Його, ціль як історика, говорить Граб'янка, не допустити щоб прославлені подвиги козаків, зумовлені обставинами не виявились поховані в повному забутті. Їх подвиги повинні бути відомі для нащадків) [Lewin, 1986, с. 327]. Окрему увагу, вчена приділяє дослідженню джерел, які використовував гадяцький полковник. На думку, П. Левін підбір джерельної бази, безперечно свідчить, що Г. Граб'янка був знайомий з канонами Прокоповича, а спосіб написання історичного твору козацьким літописцем є новим, адже він базується на використанні праць безперечних авторитетів, документів та прямих свідчень очевидців.

За П. Левін «Дійствія...» ознаменували поступовий поворот в українській історіографії –

історія правителів замінюється історією нації. Порівнявши структуру та стиль «Дійствій презильної брані» та літопису Самовидця з методичними настановами Ф. Прокоповича, дослідниця приходиться до висновку про їх використання козацькими літописцями у своїх працях.

На особливості історичних творів, створених військовими канцеляристами Гетьманщини також звернув дослідницю увагу професор Альбертського університету, фахівець з ранньомодерної історії України Зенон Когут. В 1988 р. опублікована англomовна праця «Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини, 1760-1830», яка перекладена на українську мову в 1996 р. Монографія присвячена історії російсько-українських відносин з XVIII – до поч. XIX ст., зокрема політиці Російської імперії з ліквідації автономного устрою Гетьманщини та реакції українського суспільства на цей процес. Згадуючи природу гетьманської автономії, З. Когут характеризує козацькі історичні твори, які власне і були підґрунтям для творення вітчизняних концепцій шляхетської політичної нації. Вчений погодився з думкою попередніх дослідників, що історіописання військових канцеляристів було зумовлено незадоволенням світської політичної еліти творами духовенства, які повністю ігнорували козацьку спадщину. За словами З. Когута «Потреба в героїчному козацькому минулому й утворенні об'єднувального міфу відобразилася в новому літературному жанрі – козацькій хроніці» [Когут, 1996, с. 62].

Збірник З. Когута «Коріння ідентичности. Студії з ранньомодерної та модерної історії України» містить статті вченого написані протягом 1977-2002 рр. на досить різноманітну тематику з політичної історії та історіографії. У розвідці «Питання російсько-української єдності та української окремішності в українській думці і культурі ранньомодерного часу» дослідник аналізує виникнення нової історичної свідомості в добу Гетьманщини, яке актуалізувалося в новому історичному жанрі – козацьких літописах [Когут, 2004, с. 148]. Твори Г. Граб'янки та С. Величка Когут вважає «насправді не літописами, а історіями, що намагаються документально підтвердити й пояснити, як утворився козацький політиком... намагаються довести тяглість та історичну легітимність тогочасного політичного та соціального ладу» [Когут, 2004, с. 149].

Наступна стаття «Розвиток української національної історіографії в Російській імперії» також стосується особливостей виникнення нового напрямку історіописання, репрезентованого козацькими літописами XVIII ст.

Творення стереотипного образу гетьмана Б. Хмельницького досліджено в розвідці «Повстання Хмельницького, образ євреїв і формування української історичної пам'яті». Основними джерелами вітчизняної історичної думки, на думку історика, де можна простежити формування гіперболізованого героїчного образу гетьмана є літописи Самовидця, Граб'янки, та Величка. Стаття також цінна компаративістським підходом до одних і

тих же джерел на предмет ставлення їх авторів до козацьких полководців і до іудеїв.

Стильові особливості, вплив на українську національну ідентичність, самосвідомість та політичну історію України козацьких літописів вивчав американський та канадський історик Франк Сисин. В 1986 р. виходить його стаття «The Cultural, Social and Political Context of Ukrainian History-Writing: 1620-1690», яка присвячена обставинам, в яких народилося козацьке історіописання. Вчений наголошує, що в XVII ст. західноєвропейські практики історіографії активно використовувалися на території України «The early eighteenth-century histories of Hryhorii Hrabianka and Samuil Velychko were among the major literary and intellectual achievements of the Cossack Hetmanate» (Історії Григорія Граб'янки та Самійла Величка початку 18 ст. були головним літературним та інтелектуальним надбанням козацької Гетьманщини) [Sysyn, 1986, с. 287]. Мета дослідження Ф. Сисина простежити культурний та політичний контекст в якому виникають практики козацького літописання, тобто коли замість священнослужителів історію писали освічені верстви козацтва. Основними частинами статті є аналіз інтелектуальної спадщини Київської Русі в XVI ст., відродження української історичної свідомості, а також взаємодія історіописання та української політики та культури зазначеного періоду.

В наступному дослідженні Сисина «The Cossack Chronicles and the Development of Modern Ukrainian Culture and National Identity» характеризується значення козацьких літописів для історії української культури та еволюції національної ідентичності. За словами Ф. Сисина «The chronicles, or, more properly, the histories, written between the 1690s and the 1720s, represent a distinct stage not only in Ukrainian history writing but also in Ukrainian cultural history. Their examination leads to a better understanding of Ukrainian culture at one of its crucial junctures» (Хроніки або точніше історії, написані протягом 1690 – 1720-х років являють собою особливий етап не лише в українському історіописанні, а й в культурній історії України. Їх вивчення показує краще розуміння української культури в одному з її найважливіших етапів) [Sysyn, 1990, с. 596].

Вчений відзначив зміну формату козацьких хронік під культурним впливом доби Ренесансу та бароко, а також підкреслив, що особливістю літератури канцеляристів є те, що твори понад 100 років залишались у рукописному вигляді.

Ф. Сисин прийшов до висновку, що праці Г. Граб'янки та С. Величка є джерелом для вивчення історії суспільної думки, оскільки відображають настрої епохи та забезпечують козацтву історичну легітимність. В сучасній історіографії саме ця теза є найбільш розповсюдженою для характеристики значення козацького історіописання XVII – XVIII ст. На думку дослідника, використання літератури канцеляристів М. Костомаровим та Т. Шевченком у власних творах призвело до утвердження основ сучасної української ідентичності. Адже саме з козацьких літописів походить тенденція вживання

терміну «Україна», народжується героїчний міф про Б. Хмельницького та поняття «козацької української нації». Ф. Сисин підкреслює «What is of interest in the case of the Ukrainian Cossack chronicles is that they were composed at a time not so distant from the Romantic period, during another Ukrainian national, or proto-national, revival» (Цікаво, що у випадку українських козацьких літописів, вони були складені в час не надто далекий від періоду Романтизму, протягом іншого українського національного, чи прото-національного відродження) [Sysyn, 1986, c. 607].

Подібні ідеї висловлені у ще одній статті вченого «The Reemergence of the Ukrainian Nation and Cossack Mythology» (Відродження української нації та козацька міфологія). Дослідник розглядає значення, яке відіграло козацтво в українській історії, а також ставлення до цього історичного феномену в радянській історичній науці. Як пише Ф. Сисин «The leaders of the Ukrainian national revival of the early nineteenth century faced the difficulties of inspiring national consciousness in a stateless people that did not even live in a single administrative unit named Ukraine» (Лідери українського національного відродження початку XIX століття стикалися з труднощами натхнення національної свідомості у людей без громадянства, які навіть не жили в єдиній адміністративній одиниці, що називалася Україна) [Sysyn, 1991, c. 848]. Тому натхнення запозичували з саме героїчного минулого – козацької спадщини. Історик наголошує, що практика апеляції до козацької минувшини характерна українським політикам і на початку XXI ст. У підсумку, Ф. Сисин стверджує, що культ козацтва функціонує як інструмент побудови сучасної української політичної культури на основі рідних традицій. [Sysyn, 1991, c. 861].

Ідеї легітимації Гетьманщини та козацьких прав і вольностей, висловлені козацькими істориками Ф. Сисин досліджував у статті «Recovering the Ancient and Recent Past: The Shaping of Memory and Identity in Early Modern Ukraine (Відновлення давнього та недавнього минулого: формування пам'яті та ідентичності в ранньомодерній Україні). Вчений характеризував причини, які спонукали канцеляристів створити історичні праці і на його думку, найголовнішою було прагнення щоб Гетьманщина зайняла належне місце серед європейських країн «In so doing, they sought to solidify the position of Ukraine's sociopolitical elite among the political nations of Eastern Europe and against the centralizing pressures of the Russian autocracy» (Роблячи це, вони прагнули зміцнити позицію соціально-політичної еліти України серед політичних націй Східної Європи та проти централізованого тиску російського самодержавства) [Sysyn, 2001, c. 80]. Вченим також досліджена джерельна база, якою користувались історики XVII – XVIII ст. Цікавими, на думку Сисина, є зауваження самих літописців, що брак джерел пояснювався тим, що козацькі предки були воїнами, а не письменниками та істориками.

Цінними є технологічні студії дослідника щодо використання канцеляристами закордонної історіо-

графії. Наприклад, Сисин звернув увагу, що описуючи руйнування передмістя Львова Величко використав уривок з Торквато Тассо, «Герусалемме ліберала», який був доступний у польському перекладі Петра Кохановського у XVII ст. [Sysyn, 2001, c. 81].

Важливе місце в статті займає вивчення формування образу Б. Хмельницького як архетипного українського героя та «батька вітчизни». На думку дослідника, козацькі літописці «They had provided an image of their homeland's relationship with the Russian tsar as a territory that had freely submitted in return for rights and privileges. (Вони мали створити образ стосунків своєї батьківщини з російським царем як території, підданої в обмін на права та привілеї) [Sysyn, 2001, c. 82].

В 2006 році вже в українському часописі виходить стаття дослідника «Отчизна» у політичній культурі України початку 18 століття. В ній досліджується поняття «батьківщина» у літописові С. Величка. Концепція «Отчизни» у практиці козацького історіописання є запозиченою у польських хроністів і означає державу з її територією і населенням. Проте в контексті козацького літописання цей термін адаптується і переноситься на Гетьманщину. Ф. Сисин наголошує, що для покоління XVIII ст. «батьківщиною була козацька Гетьманщина й українська територія, а не новостворена російська держава та імперія» [Сисин, 2006, c. 18]. У підсумку, за дослідником, концепція «Отчизни» могла послужити ґрунтом для українського національного відродження початку XIX ст. і чинила вплив на формування модерної української ідентичності, адже видання пам'ятки було здійснено саме в 1840 – 1860-х роках.

Одне з останніх досліджень Ф. Сисина, присвячене темі козацького літописання вийшло у складі колективного збірника «Stories of Khmelnytsky: Competing Literary Legacies of the 1648 Ukrainian Cossack Uprising» в Стенфорді в 2015 р. [Glaser, 2015]. В збірнику, під редакцією А. М. Глейзер аналізуються українські, іудейські, польські та російські літературні та історіографічні традиції опису війни 1648 року та особи гетьмана Б. Хмельницького. Основна мета дослідження – порівняти між собою конкуруючі літературні спадщини та описати роль гетьмана для згаданих вище національних ідентичностей. Ряд вчених, досліджуючи питання формування образу Б. Хмельницького, звертаються до козацьких літописів Самовидця, Граб'янки та Величка як до джерел історії суспільної думки. Найбільше уваги козацькому літописанню приділяє Ф. Сисин у своєму нарисі «Людина, що достойна зватися гетьманом» Формування (образу) Хмельницького як Героя в Літописі Граб'янки». Аналізуючи козацьке літописання, вчений приходять до висновку, що саме «Дійства презильної брані» стали джерелом формування гіперболізованого героїчного образу гетьмана Б. Хмельницького як будівничого нації в українській історіографії.

Внесок Ф. Сисина в дослідження літератури канцеляристів полягає у нових підходах сприйняття

пам'яток історіографії як джерел для формування протонаціональної свідомості, джерел героїзації козацької спадщини, творів, які передавали західноєвропейські інтелектуальні традиції у вітчизняну історичну думку, та вивчення трансформації традиційного формату історичних текстів в наративну історію.

В другій половині 1980-х років О. Прицак ініціював проект «Гарвардська Бібліотека Давнього Українського Письменства», який мав на меті видання українських середньовічних та ранньомодерних творів. Завдяки цьому проекту було опубліковано 10 україномовних та 7 англійськомовних пам'яток, серед яких був і літопис Г. Граб'янки. У видавничій роботі, підготовці текстів та написанню вступних статей Гарвардського центра україністики брав участь співробітник Інституту літератури Української академії наук Ю. М. Луценко.

Перша розвідка вченого стосувалася аналізу історіографії «Дійствій презильної брані» від кінця XVIII ст. – до 1917 року [Луценко, 1988]. У ній дослідник стисло охарактеризував основні роботи, що стосувалися наукового вивчення літопису Граб'янки та високо оцінив напрацювання М. Зерова та І. Франка, які постулювали літературний характер барокового історіописання. Інша стаття Ю. Луценка присвячена особливостям твору Г. Граб'янки як тексту барокової історичної прози. За дослідником викладення нарративу козацьким істориком «здійснюється на основі контрасту й паралелізму, що втілює таку характерну для бароко концепцію суперечності і гармонії, багатоманіття в єдності, поєднання високого і низького, трагічного і комічного» [Луценко, 1989, с. 49].

Дисертація Ю. Луценка присвячена текстологічному дослідженню «Дійствій...» Г. Граб'янки [Луценко, 1989]. На думку вченого «українська історіографічна проза – в розвитку історичної свідомості епохи. Однією з її вершин являється літопис Граб'янки – ... високохудожня барокова епічна хроніка» [Луценко, 1989, с. 17-18]. Дослідник зосередився на питаннях проблема авторства та біографії Граб'янки, характеристик історіософських, політичних, естетичних принципів, якими керувався автор і художнім методом їх втілення, джерельній базі літопису, а також на списках та редакціях пам'ятки. На думку Ю. Луценка, «Дійствія...» – це грандіозна барокова літературно-історична конструкція, побудована за принципами тогочасної риторики і театралізації, генеральна мета, якої – укладення героїзованої історії України.

Гарвардське видання літопису Г. Граб'янки було здійснене у 1990 р. 9-й том Гарвардської бібліотеки давнього українського письменства містить факсиміле двох рукописів літопису – його скороченої та розширеної редакції, а також два репринти «Дійствій...» – публікацію 1793 р. Ф. Туманського та публікацію 1854 р. І. Самчевського. У вступній статті

до видання літопису Ю. Луценко зосереджується на передумовах виникнення явище козацького історіописання, його ролі для української національної свідомості та характерних рисах стилю військових канцеляристів та Г. Граб'янки зокрема. Так, дослідник переконаний, що пам'ятки краще називати історіографічною прозою, а не точними історичними джерелами, стилю яких притаманна артистична інтерпретація подій. Дослідник також охарактеризував редакції та списки твору Г. Граб'янки. [Кудінов, 2014].

В 1992 р. Ю. Луценко також став автором передмови до україномовного видання літопису Г. Граб'янки під редакцією Р. Іванченка [Луценко, 1992].

Висновки. Вивчення козацького літописання в українській діаспорній історіографії та в працях закордонних дослідників являються важливими для вітчизняної історичної думки. Історико-літературознавчі студії закордонних вчених часто зосереджувалися на питаннях та проблемах історіописання військових канцеляристів, які були малодослідженими у вітчизняній традиції. Внаслідок радянської історичної парадигми, деякі аспекти політичної історії та тема формування протонаціональної свідомості у текстах козацьких літописців залишалися без уваги українських вчених ХХ ст. Студії діаспорних та закордонних спеціалістів чи не вперше поставили важливі питання щодо дослідження принципів художньої організації тексту, історіософських поглядів козацьких істориків, зміни традиційного формату історіописання внаслідок естетики доби бароко, впливу автономістських ідей старшини Гетьманщини на корифеїв українського національного Відродження та появи героїзації козацької спадщини. Ряд висновків іноземної історіографії про літературу канцеляристів не втрачає своєї актуальності і до сьогодні, а деякі тези навіть стали хрестоматійними. Сюжети, які вивчали діаспорні та закордонні вчені є пріоритетними в сучасній українській історіографії козацького літописання.

На жаль, діаспорні праці переважно були малодоступними вітчизняним українським фахівцям ХХ ст., а україномовні переклади англійськомовних досліджень почали з'являтися в кінці 90-х років минулого століття.

Перспективою дослідження являються подальші розвідки з вивчення козацького літописання у сучасній українській історіографії та узагальнюючі роботи з сприйняття істориками та використання письменниками козацьких літописів Самовидця, Граб'янки та Величка протягом ХІХ – ХХІ ст.

Отже, аналіз козацького історіописання діаспорними та закордонними вченими являється важливим етапом у традиціях дослідження цінних пам'яток історичної та суспільно-політичної думки ранньомодерної України.

Список використаних джерел

Glaser, A. M. ed., 2015. *Stories of Khmelnytsky: Competing Literary Legacies of the 1648 Ukrainian Cossack Uprising*, Stanford: Stanford University Press.

- Lewin, P., 1986. Ancient and Early Modern Thought in Ukrainian Historiography, *Europe Orientalis*, № 5, pp. 311–331.
- Sysyn, F., 1986. The Cultural, Social and Political Context of Ukrainian History-Writing: 1620–1690, *Europa Orientalis*, Vol. 5, pp. 285–310.
- Sysyn, F., 1990. The Cossack Chronicles and the Development of Modern Ukrainian Culture and National Identity, *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 14, № 3/4, pp. 593–608.
- Sysyn, F., 1991. The Reemergence of the Ukrainian Nation and Cossack Mythology, *Social Research*, Vol. 58, № 4, pp. 845–864.
- Sysyn, F., 2001. Recovering the Ancient and Recent Past: The Shaping of Memory and Identity in EarlyModern Ukraine, *Eighteenth-Century Studies*, Vol. 35, № 1, pp. 77–84.
- Атаманенко, А. Є. Українська зарубіжна історіографія: до проблеми образу. [online] Доступно: <https://naub.org.ua/?p=471> (дата звернення 31.01.2020).
- Дорошенко, Д., 1923. *Нарис української історіографії*, Прага, 221 с.
- Когут, З., 1996. *Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760 – 1830*, Київ, 317 с.
- Когут, З., 2004. *Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України*, Київ, 351 с.
- Колесник, І. І., 2000. *Українська історіографія (XVIII – початок XX століття)*, Київ, 256 с.
- Кудінов, Ю., 2014. Ранньомодерна історія України в археографічній роботі Гарвардського центру україністики, *Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр.*, № 25, с. 79–94.
- Луценко, Ю. М., 1988. Літопис Граб'янки в працях доживотневих дослідників, *Радянське літературознавство*, № 8, с. 64–72.
- Луценко, Ю. М., 1989. Літопис Граб'янки як твір барокової історичної прози, *Радянське літературознавство*, № 9, с. 46–52.
- Луценко, Ю. М., 1992. Григорій Граб'янка та його літопис. *Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки*, Київ, с. 3–9.
- Луценко, Ю. Н., 1989. *Літопись Г. Грабянки. Текстология. Проблематика. Поэтика*. Кандидат наук. Институт литературы имени Т. Г. Шевченка НАН Украины.
- Наріжний, С., 1938. *Дії протязі презильної брані*, Прага, 36 с.
- Сисин, Ф., 2006. «Отчизна» у політичній культурі України початку 18 століття, *Україна модерна*, № 10, с. 7–19.
- Чижевський, Д., 1956. *Історія української літератури (від початків до доби реалізму)*, Нью-Йорк, 511 с.

References

- Atamanenko, A. Ye. *Ukrayins'ka zarubizhna istoriografiya: do problemy` obrazu* [Ukrainian foreign historiography: to the problem of image]. [online] Available at: <https://naub.org.ua/?p=471> (accessed 01/31/2020). (in Ukrainian).
- Chy`zhevs'ky`j, D., 1956. *Istoriya ukrayins'koyi literatury` (vid pochatkiv do doby` realizmu)* [History of Ukrainian Literature (from the beginnings to the Realism age)], N`yu-Jork, 511 s. (in Ukrainian).
- Doroshenko, D., 1923. *Nary`s ukrayins'koyi istoriografii* [Essay on Ukrainian historiography], Praga, 221 s. (in Ukrainian).
- Glaser, A. M. ed., 2015. *Stories of Khmelnytsky: Competing Literary Legacies of the 1648 Ukrainian Cossack Uprising*. Stanford: Stanford University Press. (in English).
- Kogut, Z., 1996. *Rosijs'ky`j centralizm i ukrayins'ka avtonomiya: Likvidaciya Get`manshhy`ny`, 1760 – 1830* [Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Liquidation of the Hetmanate, 1760 – 1830], Kiev, 317 s. (in Ukrainian).
- Kogut, Z., 2004. *Korinnya identy`chnosty`. Studiyi z rann`omodernoyi ta modernoyi istoriyi Ukrayiny`* [The roots of identity. Study of Early Modern and Modern History of Ukraine], Kiev, 351 s. (in Ukrainian).
- Kolesny`k, I. I., 2000. *Ukrayins'ka istoriografiya (XVIII – pochatok XX stolittya)* [Ukrainian historiography (XVIII – beginning of XX century)], Kiev, 256 s. (in Ukrainian).
- Kudinov, Yu., 2014. *Rann`onova istoriya Ukrayiny` v arxeografichnij roboti Garvards`kogo centru ukrayinisty`ky`* [The Early Modern History of Ukraine in the Archeographic Work of the Harvard Center for Ukrainian Studies], *Istoriografichni doslidzhenmya v Ukrayini: Zb. nauk. pr.*, № 25, s. 79–94. (in Ukrainian).
- Lewin, P., 1986. Ancient and Early Modern Thought in Ukrainian Historiography, *Europe Orientalis*, № 5, pp. 311–331. (in English).
- Lucenko, Ju. N., 1989. *Letopis' G. Grabjanki. Tekstologija. Problematika. Pojetika* [G. Grabyanka's Chronicle. Textology. Problems. Poetics.]. Kandidat nauk. Institut literatury imeni T. G. Shevchenka NAN Ukrainy. (in Russian).
- Lucenko, Yu. M., 1988. *Litopy`s Grab`yanky` v pracyax dozhovtnevy`x doslidny`kiv* [G. Grabyanka's Chronicle in the Works of Pre-October Researchers], *Radyans`ke literaturoznavstvo*, № 8, s. 64–72. (in Ukrainian).
- Lucenko, Yu. M., 1989. *Litopy`s Grab`yanky` yak tvir barokovoyi istory`chnoyi prozy`* [Grabyanka's Chronicle as a work of Baroque historical prose], *Radyans`ke literaturoznavstvo*, № 9, s. 46–52. (in Ukrainian).
- Lucenko, Yu. M., 1992. *Gry`gorij Grab`yanka ta jogo litopy`s* [Gregory Grabyanka and his Chronicle]. *Litopy`s gadyacz`kogo polkovny`ka Gry`goriya Grabyanky`*, Kiev, s. 3–9. (in Ukrainian).
- Narizhny`j, S., 1938. *Dijstviya prezil`noyi brani* [The actions of the brutal battle], Praga, 36 s. (in Ukrainian).
- Sy`syn, F., 2006. «Otchy`zna» u polity`chnij kul`turi Ukrayiny` pochatku 18 stolittya [«Fatherland» in the political culture of Ukraine in the early 18th century], *Ukrayina moderna*, № 10, s. 7–19. (in Ukrainian).
- Sysyn, F., 1986. The Cultural, Social and Political Context of Ukrainian History-Writing: 1620 – 1690, *Europa Orientalis*, Vol. 5, pp. 285–310. (in English).
- Sysyn, F., 1990. The Cossack Chronicles and the Development of Modern Ukrainian Culture and National Identity, *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 14, № 3/4, pp. 593–608. (in English).
- Sysyn, F., 1991. The Reemergence of the Ukrainian Nation and Cossack Mythology, *Social Research*, Vol. 58, № 4, pp. 845–864. (in English).
- Sysyn, F., 2001. Recovering the Ancient and Recent Past: The Shaping of Memory and Identity in EarlyModern Ukraine, *Eighteenth-Century Studies*, Vol. 35, № 1, pp. 77–84. (in English).

SUMMARY

COSSACK CHRONICLES WITHIN THE UKRAINIAN DIASPORIC HISTORIOGRAPHY AND WORKS OF FOREIGN RESEARCHERS

Tetiana Voitsekhovska

PhD student of Department of Historiography, Source Studies and Archival Studies,
Oles Honchar Dnipro National University

This article shows the problem of the Cossack Chronicles of the 17th – 18th centuries in the works of foreign historiography. The purpose of the article is to analyze the study of the most important texts of the history of the Hetmanate in the works of scientists of the Ukrainian diaspora and foreign researchers of the twentieth century. In the article priority subjects of Cossack Chronicles research by foreign experts are disclosed. The characteristic features of the study of the chronicles of Eyewitness, G. Grabianka and S. Velychko are distinguished and described. Much attention is paid to scientists of Ukrainian origin who became political emigrants, the specificity of their scientific researches on the subject of Ukrainian early modern historiography are analyzed. The article compares the peculiarities of studying the topic of Cossack Chronicles by national experts and foreign historians of the twentieth century. Based on the study of scientific works of foreign researchers, it was found that their main scientific interests often focused on problems that could not be sufficiently studied in national historical science. The main content of the article is the analysis by foreign researchers of important issues of artistic stylistics of Cossack Chronicles, historical and political views of Military Chancellorists, the conditions in which the phenomenon of Cossack historiography arose and the influence of these texts on the formation of Ukrainian historical consciousness and identity. Practical experience of foreign and diaspora scholars in the study of Ukrainian historiography of the 17th – 18th centuries are summarized. The article shows the some findings of the study of foreign historiography of Cossack Chronicles. In this article an attempt is made to reveal important subjects of the study of Cossack Chronicles, which do not lose their relevance to this day. It is argued that some conclusions of foreign historians about the Chronicles of Eyewitness, Grabianka, and Velychko are beyond doubt and contribute to new researches of Ukrainian historiography of the 18th century.

Keywords: historiography, Cossack Chronicles, Eyewitness, G. Grabianka, S. Velychko.